

Tillbaka till Tocqueville?

Om Tocquevilles betydelse för förståelsen av de borgerliga eliternas uppgång och fall

Richard Swedberg

Denna artikel har två syften.¹ För det första skall jag försöka visa att Alexis de Tocquevilles (1805-1859) verk kan vara av intresse för förståelsen av eliternas roll i det moderna samhället. Och för det andra vill jag slå ett slag för Tocqueville i svensk samhällsvetenskap, där han vanligtvis ignorerats. I en hel del av dagens politiska debatt och även inom vissa delar av stratifieringsforskning argumenteras det att eliter och demokrati utgör varandras motsatser, och att ju mindre eliter det finns, desto mer fullständig blir demokratin. Tocqueville, skall jag försöka visa, hade en annan åsikt. Det är för det första felaktigt, i min uppfattning, att tro att Tocqueville såg avsaknaden av eliter som typiskt för det demokratiska samhälle han såg födas omkring sig på 1800-talet. Och för det andra kan försöket att utplåna eliter leda till despoti, enligt Tocqueville. Vad som intresserade Tocqueville var först och främst hur man kan införa *medborgerlig frihet* i det moderna samhället, och detta har mycket lite att göra med eliternas existens.

Vad gäller Sverige och Tocqueville så finns det goda skäl att argumentera att Tocqueville försumrats i såväl den samhällsvetenskapliga som i den politiska debatten. Detta är något som det i min uppfattning borde bli en ändring på; och i denna artikel skall jag alltså bli försöka visa att Tocqueville har en hel del att bidra till den typ av frågeställningar som dagens samhällsvetare och samhällsdebattörer är intresserade av. Det kan också noteras att Tocqueville lästes med betydligt större intresse i Sverige förr i världen, mera bestämt på 1800-talet. Redan ett par år efter det att *De la démocratie en Amérique* (1835-1840) utkommit på originalspråket fanns den tillgänglig i svensk översättning.² Några av dåtidens största politiker studerade detta verk mycket noggrant, och Tocquevilles beskrivning av tvåkammarssystemet i USA fick en sådan genklang i den svenska representationsdebatten att "det var Tocquevilles auktoritet som förde tanken [på ett tvåkammarssystem] till seger på 1840 års riksdag".³ En person som deltog i denna debatt och som många gånger refererade till "Tocquevilles förträffliga afhandling om Amerika" var J.A. Gripenstedt.⁴ Erik Gustaf Geijer var en annan person som studerade Tocqueville med pennan i hand, något som hans anteckningsböcker bär vittne om.⁵ Det är också Geijers omdöme från *Litteratur-Bladet* (1838) som pryder omslaget till den första svenska översättningen av *De la démocratie*: "En af de bästa böcker jag läst och någon kan läsa".⁶ Att Tocqueville även nådde ut bortom politikernas och

akademikernas värld kan illustreras av det faktum att referenser till hans verk om Amerika då och då dyker upp i August Strindbergs verk, som *Det nya riket* (1882) och *Tjänstekvinnans son* (1886-87, 1909).⁷ I det förra verket beskriver Strindberg exempelvis en debatt på Riddarhuset i Stockholm; och bland de auktoriteter som talarna hänvisade till fanns alltså även Tocqueville.⁸ Efter sekelskiftet blev dock referenserna till Tocqueville allt färre, såväl i svensk politisk debatt som i svensk samhällsvetenskap (och litteratur).⁹

I

I denna artikel skall jag huvudsakligen använda mig av Tocquevilles första storverk, dvs *De la démocratie en Amérique* (1835-1840). Jag kommer också att referera till de anteckningar som Tocqueville gjorde under den tid han befann sig i USA samt till sekundärlitteraturen om *De la démocratie*, särskilt då standardverk som George Wilson Piersons *Tocqueville and Beaumont in America* (1938) och James Schleifers *The Making of Democracy in America* (1980).¹⁰ Analysen i *De la démocratie* bygger alltså på den resa till USA som Tocqueville och hans goda vän Gustave de Beaumont företog på tidigt 1830-tal. Av diverse politiska och personliga orsaker ville de två unga fransmännen inte vara kvar i Frankrike efter julirevolutionen 1830 utan valde istället att göra en lång studieresa till USA. Den 11 maj 1831 landade de i New York, varifrån de via häst, båt och kärra reste västerut till Stora sjöarna, därefter ned till New Orleans, och sedan tillbaka upp till New York, varifrån de seglade tillbaka till Frankrike den 20 februari 1832. Under dessa nio månader intervjuade Tocqueville och Beaumont med stor energi ett flertal amerikanare från olika samhällsskikt och yrken; man gjorde noggranna anteckningar om allt vad man såg; och man samlade också ihop ett antal skrifter som skickades till Frankrike för framtida studier.

Den 26-årige Tocqueville fann USA oerhört fascinerande och på många sätt helt annorlunda än Frankrike. Han förundrades exempelvis över frånvaron av aristokrater och bönder. "Det finns inga *chateaux* i detta land", noterade han vid ett tillfälle, och inte heller några bönder.¹¹ De som odlade jorden var inte bönder utan jordbrukare; de bodde inte i byar och varken tänkte eller betedde sig som europeiska bönder. Amerikaner verkade besatta av att tjäna pengar och resultatet var en allmän rastlöshet. Medan européer bara hade ett yrke och gjorde samma sak hela livet, bytte amerikanerna ofta yrke. Man flyttade också så ofta från ett ställe till ett annat att hela USA verkade vara i rörelse. "Alla arbetar här", antecknade aristokraten Tocqueville, som också blev förvånad över att "alla skakar hand med varandra".¹² Staten märktes knappast, och varje individ fick därför tänka för sig själv och bestämma över sitt eget liv. Grundsatsten i USA, skrev Tocqueville, är att "varje individ anses vara den som är mest kompetent att bestämma över sitt eget liv".¹³ Undantag gjordes dock för två grupper: de svarta och indianerna, vilka behandlades med stor brutalitet av européerna.

Under hela sin resa gjorde Tocqueville ständiga jämförelser mellan Frankrike och USA. Till skillnad från fransmännen, noterade han, så tyckte exempel-

vis amerikanerna om hårda sängar och drack inte rödvin till varje måltid. Liksom Beaumont förvånades Tocqueville också en hel del över de amerikanska kvinnorna. Dessa uppträdde helt annorlunda än de fransyskor som Tocqueville och Beaumont var vana vid: de flörtade inte; de var inte koketta; och lyckades man få dem avses, så slutade det hela i artig konversation. Tocqueville jämförde inte bara Frankrike och USA; han kontrasterade även Nordstaterna med Sydstaterna, engelsmännen i USA med fransmännen i Kanada, och situationen i Nordamerika med situationen i Sydamerika. ”Det går inte att tänka utan att göra jämförelser”, noterade Tocqueville, som vid ett tillfälle t o m jämförde myggorna i Frankrike med myggorna i USA.¹⁴ De senare var betydligt större än de franska myggorna, och de enda kläder som skyddade mot de amerikanska myggornas skarpa sting, enligt Tocqueville, var linneplagg av hög kvalitet.

Det tog Tocqueville flera år att smälta sina intryck från amerikaresan och foga ihop dem till ett meningsfyllt mönster. Hans slutsats var att vad som höll på att ske i USA och i Frankrike var del av en och samma världshistoriska process. I bägge dessa länder, förklarade Tocqueville i inledningen till *De la démocratie*, pågick ”en väldig demokratisk revolution” (*”une grande révolution démocratique”*).¹⁵ Mänskligheten var på väg från ”aristokrati” till ”demokrati” – men med ordet ”demokrati” menade Tocqueville något speciellt, nämligen att såväl den politiska makten som den ekonomiska och sociala makten var uppdelad på många personer.¹⁶ Under medeltiden utgjorde Frankrike enligt Tocqueville en ren aristokrati, och ett fåtal familjer hade monopol på all politisk, ekonomisk och social makt. Snart fick dock kyrkan en viss politisk makt, och därmed introducerades ”jämlikhetsprincipen” i den politiska sfären. Denna tendens förstärktes av att adelsprivilegier efter en tid kunde köpas av vem som helst. Inom den ekonomiska sfären uppstod vid sidan av adelns jordegendomar även andra former av förmögenheter, och jorden kunde snart också ägas av personer som inte tillhörde adeln. ”Jämlikhetsprincipen” spreds även via teknologin; och uppfinningar som gevär och pistoler hjälpte till att demokratisera relationen mellan adelsmän och vanligt folk. Via tryckpressen spreds kultur till andra än eliten, och via posten kunde alla få brev. Protestantismen hävdade med kraft att alla individer var lika inför Gud.

Allt som skett under de senaste århundradena visade enligt Tocqueville att fåtalsväldet i form av en jordägande aristokrati var på väg att försvinna och ersättas av demokrati. Utvecklingen mot demokrati var universell och utan undantag, menade Tocqueville, och den måste därför uppfattas som ett uttryck för Guds vilja. Den kunde definitivt inte stoppas – men väl styras. Morgondagens samhälle kunde antingen resultera i en frihetlig demokrati eller i en despotisk demokrati. Det var också här som Tocqueville såg sin egen uppgift som politisk tänkare, nämligen att bidra till att det demokratiska samhället präglades av frihet och inte av despoti.

II

Tocquevilles analys i *De la démocratie* tolkas ofta på så sätt att han såg utvecklingen gå från elit till demokrati och jämlikhet, och därmed blir det naturligtvis

inte heller särskilt meningsfullt att försöka ta reda på hur han såg på eliterna och klasserna i det moderna samhället. Till den utsträckning som dessa existerade skulle de ju ändå förr eller senare försvinna.¹⁷ Helt så enkel är dock inte Tocquevilles analys, och han har i själva verket en hel del att säga om eliternas och klassernas roll i det demokratiska samhället.

För den som vill studera fenomen av denna typ utgör de många jämförelser mellan aristokrati och demokrati som står att finna i *De la démocratie* en viktig informationskälla. För att visa att så är fallet skall jag presentera och kommentera tre av dessa jämförelser, vilka klart och tydligt visar att Tocqueville inte identifierade eliter med aristokrati utan att dessa enligt hans uppfattning också utgör en naturlig del av befolkningen i demokratiska samhällen. Det rör sig alltså om *olika typer av eliter*. Demokratiska eliter, i all korthet, har en annorlunda sociologisk struktur än aristokratiska eliter – och de hotar inte den politiska demokratin.

Den första av de tre jämförelser jag valt att presentera handlar om skillnaden mellan herre och betjänt i aristokratiska respektive demokratiska samhällen. Titeln på det kapitel i vilken denna jämförelse står att finna, har följande lydelse: "Hur demokratin modifierar relationen mellan herre och betjänt".¹⁸ Tocqueville skrev alltså "modifierar" och inte "avskaffar"; och det står helt klart att det kan finnas betjänter i en demokrati. Ett förtydligande kommer lite senare: "Det har hittills aldrig existerat ett samhälle i vilket villkoren är så jämlika att det inte finns rika och fattiga, och följaktligen inte herrar och betjänter".¹⁹ Att Tocqueville i detta citat inte enbart identifierade begreppet demokrati med USA på 1830-talet framgår om inte annat från nästa mening: "Demokrati utesluter på intet sätt existensen av dessa två klasser [dvs rika och fattiga respektive herrar och betjänter], däremot modifierar demokratin deras attityder och relationer".²⁰

Tocqueville diskuterade först relationen mellan herre och betjänt i en aristokrati, för att sedan kontrastera denna med samma relation i en demokrati. I en aristokrati lever såväl herrar som betjänter i stabila och väl sammanhållna samhällen, vilka kan karaktäriseras som "små nationer".²¹ Traditionen spelar en stor roll för stabiliteten i dessa samhällen; och såväl herrar som betjänter har i generationer innehått samma hierarkiska position. Bägge dessa grupper lever i en värld som inte förändrats på århundraden, och bägge har i generationer uppfostrats till att ge respektive lyda order.

Såväl aristokrater som betjänter lever alltså i djupt hierarkiska världar; alla klassas enligt ett schema som alltid funnits till och som aldrig kommer att ändras. Gemensamma minnen förenar de två grupperna och förstärker även traditionens makt. Betjänten lyder sin herre utan minsta tvekan, eftersom något annat inte är tänkbart. Han lever också med i dennes värld i fantasin genom att skapa sig "en imaginär personlighet".²² I kraft av denna extra personlighet blir betjänten, enligt Tocqueville, betydligt mera känslig för rang och protokoll än sin herre.

Situationen för såväl herre som betjänt förändras radikalt i en demokrati. "Jämlikheten gör en ny man av betjänten, liksom av herren, samt etablerar nya relationer mellan de två".²³ Betjänter utgör "ett folkslag för sig" i aristokratiska

samhällen, men så är inte fallet i en demokrati.²⁴ I den senare samhällstypen har betjänter inte längre egna sedvänjor och inte heller ett eget samhälle med en väl etablerad hierarki. De identifierar sig inte med sina herrar och de har ingen extra, imaginär personlighet. Skillnaden mellan herre och betjänt är alltså inte så radikal i en demokrati. I princip är herre och betjänt jämställda i en demokrati, även om den förre har mer pengar.

Det starka organiska bandet mellan herre och betjänt i en aristokrati ersätts i en demokrati av en ny och mycket viktig institution:

Vad ger då de förra [dvs herrarna] rätt att ge order, och vad tvingar de senare [dvs betjänterna] att lyda? Ett temporärt och frivilligt ingånget *kontrakt*. Ingen är den andre underlägsen [i en demokrati] utan blir så endast pga kontraktet. I enlighet med kontraktet så är den ene herre och den andre betjänt, men bortom kontraktet så är de bägge medborgare och människor.²⁵

Tocqueville återkommer gång på gång till kontraktets betydelse för relationen mellan herre och betjänt i det demokratiska samhället. Herren ser kontraktet som den enda källan till sin makt över betjänten, och den senare lyder inte herren därför att han är underlägsen, född till att lyda, osv, utan därför att han ingått ett kontrakt. Herren kan alltså inte räkna med respekt och lojalitet utöver vad som står skrivet i kontraktet; och betjänten känner inte heller någon trofasthet till herren. ”I ett demokratiskt samhälle”, sammanfattade Tocqueville, ”finns det inget degraderande med att vara betjänt, eftersom det är en aktivitet som är frivilligt vald, tillfällig till sin natur, och inte stigmatiserad av samhället; inte heller skapar den någon varaktig ojämlikhet mellan herre och betjänt”.²⁶

Även jämförelse nummer två mellan aristokratiska och demokratiska samhällen som jag skall presentera, är mycket välkänd. Här kontrasterade Tocqueville situationen i Kentucky, där slavar var tillåtna, med situationen i Ohio, där det inte fanns några slavar. Som vi snart skall se, är det uppenbart även från denna jämförelse att det finns eliter och klasser i en demokrati. Den visar dessutom att en aristokrati kan överleva inom ramen för en demokrati. ”I Södern”, skrev Tocqueville, ”utgör hela den vita rasen en aristokrati med ett antal personer i spetsen som har ärvda förmögenheter och som inte arbetar.”²⁷

Tocqueville skulle aldrig glömma den syn som mötte honom när han senhösten 1831 kom seglande nedför Ohiofloden och kom till ett ställe där han på ena sidan kunde se Kentucky, där slavar alltså var tillåtna, och på andra sidan staten Ohio, där det inte fanns några slavar:

På flodens västra bank är befolkningen sparsam. Då och då ser man en grupp slavar som långsamt arbetar sig fram genom ett fält, och det är urskog överallt. Man skulle kunna säga att samhället har somnat – att naturen är aktiv och vaken, men människorna sysslolösa. Från den högra banken stiger däremot ett brus som tyder på flitigt arbete. Fälten har fina skördar, och eleganta byggnader vittnar om arbetarnas flit och goda smak. Överallt ser man tecken på framgång. Folk verkar rika och nöjda; de arbetar.²⁸

Det fanns ingen skillnad mellan dessa två samhällen, vad avser klimat och jordmån; det enda som skiljde dem åt var det sociala systemet: på Kentuckys sida var samhället organiserat som en aristokrati, där slaveri var tillåtet, och på Ohios sida som en demokrati, där slavar var förbjudna. Tocqueville noterade

särskilt hur slaveriet påverkade arbetsetiken. I Kentucky såg man ned på allt arbete, eftersom bara slavar arbetade; och de vita undvek allt som kunde få dem att likna slavarna. Slavarna själva saknade incentiv att arbeta snabbt och effektivt, då de inte fick betalt för vad de gjorde. Tocqueville noterade också att det var betydligt mera kostsamt att använda sig av slavar än av vanliga arbetare. De senare fick lön för utfört arbete, medan slavarna måste tas om hand hela tiden, inte minst när de var unga, gamla eller sjuka.

Tocqueville betonade inte bara den negativa effekt som slaveriet hade på slavarna och de vita arbetarna, utan diskuterade även hur slaveriet påverkade slavägarna. Till skillnad från den ekonomiska eliten i Ohio, var eliten i Kentucky inte intresserad av att öka sin förmögenhet genom olika affärsprojekt. Istället lade man ned all sin energi på att jaga, rida och bli officerare. Som resultat hade sydstaterna plantager och vackra herrgårdar, men inga järnvägar och fabriker som i nordstaterna.

Den tredje och sista jämförelsen mellan aristokrati och demokrati som jag kortfattat skall presentera, handlar om de olika typer av arvsrätt som man kan finna i dessa två samhällstyper. För att en aristokrati skall kunna reproducera sig själv, enligt Tocqueville, så måste familjens jordegendom automatiskt kunna överföras till den äldste sonen (förstfödslosträtt). Om det däremot går att dela på arvet mellan de olika arvingarna, kan man inte i längden vidmakthålla en aristokrati. Med tanke på arvsrättens enorma effekt på samhällsstrukturen, menade Tocqueville, bör denna betraktas som en *politisk* institution snarare än som en *rättslig* institution. När en lagstiftare en gång bestämt sig för att konstruera arvsrätten på ett visst sätt, så kan han eller hon därefter slå sig till ro och låta händelserna ha sin gång:

Om denna [dvs arvsrätten] konstruerats på ett visst sätt så koncentrerar den och samlar all egendom på en enda hand – och snart även all makt; och på detta sätt får den en aristokrati att praktiskt taget växa upp ur marken. Men om arvsrättens principer och mål är annorlunda, så blir dess effekt en helt annan: nu delar den istället upp och sprider egendom och makt...[Denna senare typ av arvsrätt] mal sönder och förstör allt som står i dess väg; och det går inte att stoppa dess framfart. Genom jämna hammarslag reducerar den allt till ett fint och osynligt damm; och det är detta damm som utgör själva grunden för demokrati.²⁹

Om det är möjligt att dela upp egendomen mellan ens barn, förtydligade Tocqueville, så kommer detta att undergräva den aristokratiska principen på två sätt. För det första påverkar arvsrätten egendomens storlek, som alltså blir mindre (*"direkt fysisk effekt"*).³⁰ Och så snart man börjat dela upp en familjs jordegendom, enligt Tocqueville, så skärs bandet av mellan familj och egendom; och därmed förlorar arvingarna snart intresse för att hålla ihop egendomen (*"indirekt effekt"*). Det är exempelvis svårt att tjäna snabba pengar på jordbruk, i jämförelse med handel och industri; och därför tenderar jordegendomar att säljas av allteftersom de ärvs. Tocqueville betonade att detta inte betyder att de rika kommer att försvinna i en demokrati; däremot så kommer förmögenheterna inte längre att utgöras av stora jordegendomar, något som alltid är fallet i en aristokrati:

Det är inte så att det inte finns rika personer i USA; i själva verket känner jag inte till något annat land där folk älskar pengar så mycket och där man också har ett sådant förakt för teorin om absolut jämlikhet vad avser egendom. Men rikedomens cirkulerar i USA med enorm hastighet, och erfarenheten visar att två förmögna generationer sällan följer på varandra.³¹

Sammanfattningsvis kan man säga att de tre jämförelser mellan aristokratiska och demokratiska samhällen som jag valt att presentera visar att Tocqueville *inte* ansåg att eliter och klasser var något som endast existerade i aristokratiska samhällen. Demokrati, i Tocquevilles uppfattning, utesluter alltså inte eliter och klasser. I sin analys av relationen mellan herre och betjänt noterade exempelvis Tocqueville explicit att en demokrati inte utesluter förekomsten av rika och fattiga – däremot så modifieras deras relationen. Jämförelsen mellan Kentucky och Ohio visar också att rester från det aristokratiska samhället kan överleva inom ramen för ett demokratiskt samhälle; och också att det finns en rad nya förmögenhetsobjekt i denna samhällstyp, som fabriker, järnvägar osv. Och den sista jämförelsen mellan aristokratiska och demokratiska samhällen visar att förmögenheter kan ärvas i en demokrati, även om dessa delas upp på flera arvingar. I det demokratiska USA existerade enligt Tocqueville dessutom ett totalt förakt för idén att all egendom bör ägas gemensamt av alla människor.

III

Även om det alltså står klart att det existerar eliter och klasser i det demokratiska samhället, enligt Tocqueville, är det också sant att Tocqueville aldrig fokuserade direkt på dessa.³² Hans reflexioner om de olika eliternas och klassernas sociologiska struktur finns spridda på många ställen i *De la démocratie*, och dessa måste ställas samman för att man skall få en fullständig bild av hans åsikter. Detsamma gäller de anteckningar som detta verk är baserat på. Att sammanföra och analysera detta slags material för alla de eliter och klasser som finns omnämnda i *De la démocratie* utgör en alltför stor uppgift för denna artikel, och jag skall därför nöja mig med att titta lite närmare på den grupp i det demokratiska samhället som Tocqueville kallar för ”de rika” (*les riches*). Någon exakt definition av denna kategori står inte att finna i *De la démocratie* eller i Tocquevilles anteckningsböcker, men det är uppenbart att den innefattar grupper som handelsmän, industriidkare och bankirer. Vid sidan av de rika innehåller *De la démocratie* också information om andra borgerliga eliter, främst då advokater och politiker.³³

Tocqueville noterade att det är mycket vanligt att folk med liknande utbildning, yrke och intresse föredrar varandras sällskap och även utesluter andra människor. Han menade också att det var helt uppenbart att ”pengar skapar en verkligt privilegierad klass i [det amerikanska] samhället, som håller sig avskild från andra grupper och på ett tämligen grovt sätt påminner resten av samhället om dess utmärkthet”.³⁴ Men Tocqueville betonade att även om man kan tala om ”klasser” i det demokratiska samhället så är dessa inte ”klasser i egentlig mening”.³⁵ Med detta menade Tocqueville att de demokratiska klas-

serna inte utgör organiska och väl sammanhållna grupper av den typ man kan finna i aristokratiska samhällen, där de rika ofta verkar tillhöra ett helt annat släkte än de fattiga ("de rikas ras" versus "de fattigas ras").³⁶ De demokratiska klasserna omgärdas inte heller av svårforcerade formella hinder; och till skillnad från i en aristokrati, så kan folk i en demokrati gifta sig med personer från en annan klass. För Tocqueville var möjligheten till giftermål mellan personer från olika klasser oerhört viktig och en av de främsta orsakerna till att klasserna i en demokrati inte liknar klasserna i en aristokrati. Han betonade även att förmögenheter uppstår och försvinner så snabbt i en demokrati att det är mycket svårt för rika familjer att stanna kvar på samhällstoppen i mer än någon generation.

Det faktum att alla individer är lika mycket värda i en demokrati gör det svårare för de som är rika att bara umgås med varandra och leva utan kontakt med den övriga befolkningen. När man ser rika personer på gatan i USA, noterade Tocqueville, så försöker dessa alltid uppträda på ett demokratiskt sätt: man skakar hand med vem som helst, och man stannar och pratar med vanligt folk. Men under ytan av jämlikhet finns det ofta "en hemlig irritation" mellan de rika och resten av samhället; och det står helt klart att de rika inte är särskilt förtjusta i jämlikheten.³⁷ De fattiga, liksom medelklassen, är å sin sida miss-tänksamma mot de rika. De vill exempelvis inte att de rika skall få makten över politiken och väljer därför i första hand representanter från medelklassen och sin egen klass. Medan de som är förmögna i en aristokrati har monopol på den politiska makten, så är detta alltså *inte* fallet i en demokrati.

Till skillnad från situationen i en aristokrati finns det dock en viss kulturell samhörighet mellan de som är rika och den övriga befolkningen i en demokrati. Man delar exempelvis samma drömmar: alla vill bli rika, oavsett samhällsklass, och de som lyckas med detta är inte så annorlunda från resten av befolkningen. Alla måste också arbeta i en demokrati, inklusive de som har så mycket pengar att de skulle kunna helt låta bli. Det finns alltså många "hemliga länkar" i en demokrati mellan de som är rika och vanligt folk.³⁸ Att de rika en gång varit fattiga får dem också att bli omätligt förtjusta i sina ägodelar, och de saknar helt aristokratens avmätta distans till sin förmögenhet. De rika har inte heller aristokratens självsäkerhet, som kommer från vetskapen av att ens förfäder var aristokrater och att även ens barnbarn kommer att vara aristokrater. De rika i USA vet mycket väl att de kan förlora sin rikedom lika snabbt som de tjänat ihop den, och att konkurser är en del av livet.

Amerikanare har en verklig "passion" för att bli rika, noterade Tocqueville, som också var mycket intresserad av att förstå hur dessa passioner kunde samordnas utan att det hela slutade i kaos. En av de viktigaste krafterna som höll ihop USA var religionen eller snarare sagt den mycket speciella variant av religion som vuxit fram i USA. I detta märkliga land, menade Tocqueville, ansågs det allmänt att det låg i individens egenintresse att följa religionens olika påbud. Han kallade detta för "principen om egenintresse förstörd på rätt sätt"; och även om Tocqueville inte betraktade denna typ av religion som särskilt upphöjd från en etisk synvinkel, noterade han att den fungerade mycket väl.³⁹

IV

Som redan nämnts argumenterade Tocqueville att det inte gick att stoppa ”den demokratiska revolutionen”, och att försöket att återinföra ett aristokratiskt samhällsskick, som vissa av hans landsmän ville, utgjorde en illusion. Däremot så kunde man alltid försöka *styra* demokratin i riktning mot frihet, och det är inte minst på denna punkt som Tocqueville skiljer sig en hel del från många av dagens samhällsdebattörer och samhällsvetare. I *De la démocratie* diskuterar Tocqueville även ett antal faror som hotar det demokratiska samhället, och jag skall säga något om dessa för att fylla ut bilden av hur Tocqueville såg på eliternas roll inom demokratin, inklusive de borgerliga eliternas roll.

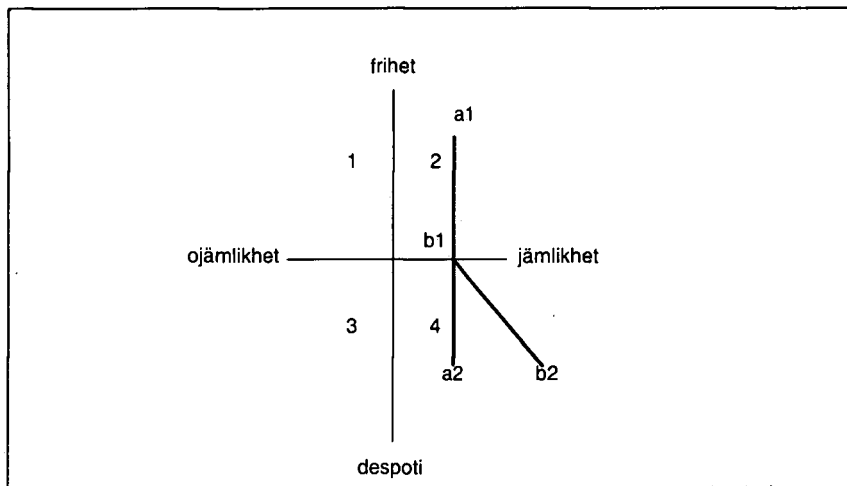
För det första så fanns det enligt Tocqueville en fara att en särskild grupp bland de rika – industriägarna – skulle växa till sig i makt i framtiden och kanske t.o.m. förvandlas till en ny ”aristokrati”.⁴⁰ När Tocqueville besökte USA föreföll handeln honom vara mycket viktigare än industrin, men han anade ändå att fabriksägarna och industriarbetarna representerade ett nytt och oroande fenomen i det amerikanska samhället.⁴¹ Vad som särskilt gjorde Tocqueville olustig var den polarisering av yrkeskunskap som höll på att äga rum mellan arbetare och fabrikanter, samt det faktum att de senare var så utomordentligt ”hårdföra”.⁴² En fabriksarbetare, menade Tocqueville, gjorde en och samma sak hela livet, och detta fick honom att krympa som människa. En långt driven arbetsdelning hotade också det positiva faktum att människorna i USA ofta bytte yrke och därmed fick lära sig lite av allt möjligt. Fabriksägarna, å sin sida, blev allt kunnigare genom att de måste organisera arbetsprocessen i fabrikena. Men även om fabriksägarna i framtiden skulle lyckas organisera sig i form av en aristokrati, menade Tocqueville att de inte utgjorde något större hot mot friheten; de var i grund och botten endast intresserade av att tjäna pengar och saknade på det hela taget politiska ambitioner.

Däremot skulle socialisterna gärna vilja erövra den politiska makten, enligt Tocqueville. *De la démocratie* innehåller bara ett par korta passager om socialismen, som ju fortfarande var ganska outvecklad på 1830-talet. Tocquevilles uppfattning om socialismen var dock klar redan vid denna tidpunkt:

En regering är inte mera kompetent att hålla vid liv och förnya ett folks åsikter och känslor än den är kompetent att sköta industrin. Så snart en regering försöker sig på att gå utöver den politiska sfären och ta sig an uppgifter av denna typ, så kommer den att utöva ett outhärdligt tyranni, även om detta är oavsiktligt.⁴³

Socialismens egentliga frestelse bestod, enligt Tocqueville, i att folket i en demokrati hade en sådan ”passion för jämlikhet” att man föredrog ”jämlikhet i slaveri” framför ”ojämlikhet med frihet”.⁴⁴ Kunde någon demagog utlova mera jämlikhet så fanns alltid chansen att gemene man skulle acceptera det hela, även om det innebar despoti.

Men det fanns också ett mera smygande – och därmed farligare – hot i demokratiska länder av typ USA, enligt Tocqueville. Detta bestod i att den enskilde medborgaren tenderade att förlora intresset för politiska spörsmål och dra sig tillbaka till ”sin egen lilla cirkel” av familj och vänner, där hon kunde leva i lugn och ro.⁴⁵ I en tidig version av *De la démocratie* kallade Tocqueville detta

Figur 1. Relationen mellan jämlikhet och frihet enligt Tocqueville i *De la démocratie en Amérique*.

Kommentar: Enligt Tocqueville finns det inget nödvändigt samband mellan jämlikhet och politisk frihet. I en demokrati tenderar befolkningen att förhålla sig till jämlikheten och sätta denna högre än friheten. Socialismen innebär mer jämlikhet samt despoti (b1-b2); medan "individualism" innebär en oförändrad grad av jämlikhet eventuellt i kombination med mindre frihet (a1-a2).

fenomen för "egoism" ("*égoïsme*"), men i den slutgiltiga texten använde han termen "individualism" ("*individualisme*").⁴⁶ Medan egoism, enligt Tocqueville, innebar en passionerad och överdriven kärlek till sig själv, så utgjorde individualismen "en mogen och lugn känsla" som fick medborgaren att vilja skilja sig från massan.⁴⁷

Vad vi idag menar med "demokrati", och vad Tocqueville menade med detta ord, är alltså två olika ting. Enligt Tocqueville måste man skilja på jämlikhet och frihet, och det är också viktigt att inse att om den ena ökar, så ökar inte nödvändigtvis den andra. Fig. 1 utgör ett försök att åskådliggöra Tocquevilles syn på relationen mellan frihet och jämlikhet (se Fig 1). Vi kan tänka oss att det medeltida Frankrike hör hemma i fält nummer 3 och USA på 1830-talet i fält nummer 2. Den vertikala delen av den grovt dragna linjen ("a1-a2") representerar vad Tocqueville kallar för individualism, medan den snedställda delen ("b1-b2") representerar socialismen.

Hur väl stämmer Tocquevilles beskrivning av USA och det demokratiska samhället in på den empiriska verkligheten? Det existerar en hel del forskning på denna punkt, särskilt vad gäller Tocquevilles bild av USA på 1830-talet; och man kan sammanfatta denna på följande sätt. Tocqueville anses allmänt vara en briljant teoretiker, som alltid försökte bygga sina teorier på vad som hände i verkligheten – men som också ofta generaliserade på basis av mycket knappa uppgifter och som naturligtvis saknade många av de data vi har idag. Vad angår de rika på 1830-talet i USA så delade han exempelvis sin tids missuppfattning att de flesta förmögenheter skapats av personer som kom från fattiga förhållanden och att dessa inte kunde hålla sig kvar i samhällstoppen i mer än någon generation.⁴⁸

I relation till många samhällsdebattörer och vissa av dagens stratifieringsforskare menar jag att Tocqueville tillför analysen av eliter en hel del nytt. Medan dessa tenderar att sätta likhetstecken mellan eliter och brist på demokrati, så är det enligt Tocqueville fullt möjligt att ha ett maximalt frihetligt samhälle (vad vi idag menar med ett sant demokratiskt samhälle), som innehåller eliter av olika slag. Försöket att göra sig av med alla eliter representerar snarare en fara för demokratin än en drivkraft i riktning mot mer demokrati, enligt Tocqueville. Vad som utgör kärnpunkten för Tocqueville är också något helt annat än eliternas vara eller inte vara – och det är graden av medborgerlig aktivitet samt medborgarnas förmåga att skapa och samarbeta med varandra i från staten fristående föreningar. Är graden av medborgerlig aktivitet hög samt finns det många sådana frivilliga föreningar, så bryts den egoistiska självupptagenheten i befolkningens olika grupper ("individualism") och det politiska livet blomstrar. När så *inte* är fallet, öppnas däremot dörren mycket lätt för ofrihet och förtryck – ofta med "*mera jämlikhet*." som slagord.

Noter

1. För kommentarer och information tackar jag främst Cecilia Swedberg, Per Ahlmark, Lars Dahlbäck, Olof Dahlbäck, Lars Udehn och Mauro Zamboni samt deltagarna vid seminariet om de borgerliga eliternas uppgång och fall, som hölls på Studentgården i Skanör den 26-27 april 1999.

2. Översättningen – *Om folkväldet i Amerika* (1839-46) – är delvis ofullständig, enligt Anders Bytner. Alla referenserna till Tocqueville på 1800-talet var dock inte till hans verk om Amerika. Kronprins Oskar (sedermera Oskar I) refererar exempelvis till Tocqueville och Beaumonts berömda studie av fängelser *Du système pénitentiaire aux Etats-Unis et son application en France* (1833) – "ett högst förtjenstfullt arbete" – i sin berömda pamflett om fängelser från 1840. Se kronprins Oskars anonymt utgivna *Om straff och straffanstalter* (Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1840), sid 33; se även i detta sammanhang Berit Borell, *De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet* (Uppsala: Almqvist & Wicksells Boktryckeri AB, 1948), sid 88-91. Tocquevilles *l'Ancien Régime et la Révolution* har aldrig översatts till svenska.

3. Borell, *op. cit.*, sid 61. Borell hänvisar på denna punkt till Gunnar Rexius, *Det svenska tvåkammerssystemets tillkomst och karaktär med särskild hänsyn till principernas grundläggning 1840-41* (Uppsala: Kungliga Humanistiska Vetenskaps-Samfundet, 1915), sid 31, 257 ff., 320. Hon tillägger dock att "Tocquevilles betydelse ... inskränder sig egentligen till att han fått leverera argument" (sid 61-2). Det kan tilläggas att enligt en källa kommer även uttrycket "den tredje statsmakten" (för tidningsväsendet) ytterst från Tocqueville. "Uttrycket 'tredje statsmakten' torde ha präglats av Palmaer i Östgöta Correspondenten 24/9 1838 efter uttalanden av Geijer i Litteraturbladet: 'ett nytt tredje mäktigt organ', hämtat från Tocqueville" – Leif Kihlberg, *Lars Hierta i helfigur* (Stockholm: Bonniers, 1968), sid 272.

4. Se exempelvis Gripenstedts anförande på Riddarhuset den 20 juni 1849; J.A. Gripenstedt, *Tal, anföranden och uppsatser* (Stockholm: Joh. Beckman, 1871), vol. 1, sid 6. Se även Per T. Ohlsson, *100 år av tillväxt. Johan August Gripenstedt och den liberala revolutionen* (Köping: Brombergs, 1994), sid 39. För Gripenstedt och Tocqueville i allmänhet, se Olle Gasslander, *J.A. Gripenstedt. Statsman och företagare* (Lund: C. W. K. Gleerup, 1949), sid 16-17. Kring 1840, noterar Gasslander, var "Tocque-

villes bok om Amerika...mycket uppmärksam-
 mad [i Sverige]” (sid 16). Denna åsikt överens-
 stämmer med Borell som säger att vid denna tid-
 punkt ”citera[de]s [Tocquevilles bok om Ame-
 rika] flitigt av både konservativa och liberala
 skribenter och talare” (Borell, *op. cit.*, sid 61).
 Gripenstedts exemplar av *Om folkväldet i Ame-
 rika* med en hel del understrykningar har beva-
 rats (Gasslander, *ibid.*).

5. Geijer fyllde 36 sidor i sin stora antecknings-
 bok med avskrift från *De la Démocratie*. Se Carl
 Arvid Hessler, *Geijer som politiker. II. Hans se-
 nare utveckling* (Stockholm: Hugo Gebers för-
 lag, 1947), sid 184-85. ”Tocqueville’s book
 contributed to Geijer’s conversion from conser-
 vatism to liberalism” – Teddy Brunius, *Alexis de
 Tocqueville. The Sociological Aesthetician*
 (Uppsala: Almqvist & Wicksell, 1960), sid 12.

6. Erik Gustaf Geijer, ”En av dagens frågor”, sid
 227 (se även sid 599) i vol. 8 av Geijer (red. John
 Landquist), *Såmlade Skrifter* (Stockholm: P.A.
 Norstedt & Söners Förlag, 1928). En ny över-
 sättning av *De la Démocratie* utkom 1997 på
 Atlantis förlag (med ett förord av Erik Lönn-
 roth) under titeln *Om demokratin i Amerika* (2
 volymer).

7. Lars Dahlbäck, som är huvudredaktör för den
 nya Strindbergsupplagan, har vänligen bistått
 mig med information om Strindberg och
 Tocqueville. Kontentan av denna är att Strind-
 berg kände väl till Tocquevilles amerikabok,
 men att Tocqueville dock inte spelade samma
 stora roll för Strindberg som exempelvis Rous-
 seau. Referenser till Tocquevilles *Om folkväldet
 i Amerika* kan man finna i *Det nya riket*, i del 3
 av *Om tjänstekvinnans son*, i *Om det allmänna
 missnöjet* samt i *Kvinnans underlägsenhet*. I två
 brev – ett till Bonnier daterat den 21 juni 1886
 och ett till Karl Börjeson daterat den 22 augusti
 1910 – ber Strindberg om en kopia av Tocque-
 villes studie av Amerika. Enligt en person som
 studerat vilka böcker som Strindberg ägde så
 tillhör Tocquevilles amerikabok en av de böcker
 som Strindberg ofta återvände till (”hans eviga
 följeslagare”). Se Hans Lindström, *Strindberg
 och böckerna* (Uppsala: Svenska litteratursäll-
 skapet, 1977), Vol. 1, sid 13. Tocqueville, sam-
 manfattar Björn Meidal, var en av de liberala
 författare som påverkade Strindberg på 1880-
 talet och som Strindberg återigen började läsa
 kring 1910. Se Björn Meidal, *Från profet till*

*folkaribun. Strindberg och Strindbergsfejden
 1910-12* (Stockholm: Tidens Förlag, 1982), sid
 144 samt Sven-Gustaf Edquist, *Samhällets fiende.
 En studie i Strindbergs anarkism till och med
 Tjänstekvinnans son* (Stockholm: Tidens för-
 lag, 1961).

8. August Strindberg, *Det nya riket. Skildringar
 från attentatens och jubelfesternas tidevarf*
 (Stockholm: Looström & Komp., 1882), sid 8.

9. Svenska samhällsvetare har inte varit särskilt
 intresserade av Tocqueville, inklusive Tingsten
 – som väl kände till Tocquevilles verk, men som
 inte särskilt ofta refererade till dessa, varken i
 skrift eller tal (detta intryck har bekräftats av Per
 Ahlmark i e-mail till författaren, daterat den 16
 april 1999). Det verkar också som om inte nå-
 gonting av Tocquevilles verk varit tillgängligt
 på svenska under största delen av 1900-talet.
 1940 utgav Anders Byttnar ett litet häfte med
 texter från *De la démocratie* under titeln *Tankar
 om demokratin* (Stockholm, Centrum-Införma-
 tions Förlag). 1970 kom den betydligt tjockare
Jämlikheten vårt öde (Rabén & Sjögren; om-
 tryckt 1986 av RATIO, Stockholm), även den
 med texter från *De la démocratie*, i urval samt
 översättning av Byttnar. 1997 utkom på Atlantis
 (Stockholm) en ny översättning av *De la
 démocratie – Om demokratin i Amerika* – och
 detta har lett till en del skrivelser om Tocqueville
 i dagspressen och i tidskrifter som *Moderna Ti-
 der*. Annars är sekundärlitteraturen på svenska
 mycket tunn. Anders Ehnmark utgav 1990 den
 första boken om Tocqueville på svenska, *Slot-
 tet. En essä om Alexis de Tocqueville* (Norstedts
 Förlag, Stockholm), vilken snarast kan karaktä-
 riseras som en uppgörelse med Tocqueville, in-
 spirerad av den kritik som Tocquevilles skrifter
 om Algeriet utlöste när de för första gången pub-
 licerades 1962. Teddy Brunius liilla skrift *Alexis
 de Tocqueville. The Sociological Aesthetician*
 (1960) liksom Folke Lindahls *Tocqueville’s Ci-
 vil Discourse: A Postmodernist Reading* (Upp-
 sala: SINAS, 1994) är alltså skrivna på engels-
 ka. Raymond Arons diskussion av Tocqueville
 i sin välkända föreläsningsserie om sociologins
 historia, översattes 1973 till svenska: ”Alexis de
 Tocqueville”, sid 179-228 i Raymond Aron,
*Sociologiskt tänkande – I. Montesquieu, Comte,
 Marx, Tocqueville* (Kalmar: Argos, 1973). Vad
 slutligen gäller Tocquevilles roll i samtida
 svensk litteratur, så känner jag bara till en enda
 referens: Göran Printz-Påhlsons egenartade

sextiotalsdikt "När Beaumont och Tocqueville först besökte Sing-Sing". Se Göran Printz-Påhlson, *Säg minns du skeppet Refanåt? Samlade dikter 1950-1983* (Stockholm: Bonniers, 1984), sid 85. Att Tocqueville även är bekant i populärlitteraturen framgår av att Henning Mankell använder sig av ett citat av Tocqueville på första sidan av *Mannen som log* (Stockholm, Ordfronts förlag, 1994), sid [5].

10. För Tocquevilles anteckningar under Amerikaresan, se *Voyages en Sicile et aux Etats-Unis* (Paris: Gallimard, 1957) eller, i engelsk översättning, *Journey to America* (New Haven: Yale University Press, 1959). Tocquevilles brev från Amerika till vänner och familj finns utspridda i olika volymer med korrespondens i hans samlade verk.

11. George Wilson Pierson, *Tocqueville in America* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, [1938] 1996), sid 141, 246. När Piersons bok utkom 1938 hade den titeln *Tocqueville and Beaumont in America*.

12. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America* (New York: Vintage Books, 1945), Vol. 2, sid 250; Pierson, *op. cit.*, sid 373.

13. James Schleifer, *The Making of Tocqueville's Democracy in America* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1980), sid 125.

14. Pierson, *op. cit.*, sid 403, 269. Se även i detta sammanhang Neil Smelser, "Alexis de Tocqueville as Comparative Analyst", sid 6-37 i Neil Smelser (red.), *Comparative Methods in the Social Sciences* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1976) och Melvin Richter, "Comparative Political Analysis in Montesquieu and Tocqueville", *Comparative Political Analysis* 1 (1969), sid 129-60.

15. Tocqueville, *Democracy in America*, Vol. 1, sid 3 ff.

16. I *De la démocratie* innefattar ordet "démocratie" alltså inte bara politiska fenomen utan även sociala och ekonomiska fenomen. Tocqueville hade svårigheter att definiera begreppet "demokrati" och använde det ofta i olika betydelser (se särskilt kap. 19 i James Schleifer, *The Making of Tocqueville's Democracy in America* [Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1980]). I ett utkast till den aldrig avslutade Volym 2 av *l'Ancien Régime* skriver han dock att "en demokratisk regering eller en demokratisk monarki kan bara betyda en sak...:

en regering där folket mer eller mindre deltar i regeringen. Dess [dvs ordet demokratis] betydelse är intimt knuten till idén om politisk frihet". Se Raymond Aron, *Main Currents in Sociological Thought* (New York: Anchor Books, 1968), Vol. 1, sid 240.

17. Se exempelvis Zeitlins kommentar: Tocqueville "treat[s] America as a predominantly one-class or 'classless' society in which...greater and greater equality was becoming the rule". Irving Zeitlin, *Liberty, Equality and Revolution in Alexis de Tocqueville* (Boston: Little, Brown and Company, 1971), sid 11.

18. Tocqueville, *Democracy in America*, Vol. 2, sid 187-95.

19. *Ibid.*, sid 187.

20. *Ibid.*

21. *Ibid.*, sid 188.

22. *Ibid.*, sid 190.

23. *Ibid.*

24. *Ibid.*, sid 191.

25. *Ibid.* Min kursivering.

26. *Ibid.*, sid 194. Att Tocqueville förmodligen har fel på denna punkt och att en viss stigma vidhäftat yrket betjänt även i en demokrati, framgår exempelvis av Vilhelm Auberts välkända analys av hembiträden; se Vilhelm Aubert, "The Housemaid - An Occupational Role in Crisis", *Acta Sociologica* 1 (1955-56), sid 149-58.

27. *Ibid.*, Vol. 1, sid 380-81.

28. *Ibid.*, Vol. 1, sid 376-77.

29. *Ibid.*, Vol. 1, sid 50.

30. *Ibid.*, sid 50-1.

31. *Ibid.*, Vol. 1, sid 53.

32. Tocqueville skiljer inte på klasser och eliter i *De la démocratie*.

33. Max Lerner inkluderar även officerare bland de eliter som Tocqueville analyserar i *De la démocratie*: "The elites that Tocqueville took seriously [in this work] were the lawyers, the business men, and the military officers". Se Max Lerner, "Tocqueville's *Democracy in America*: Politics, Law, and the Elites", *Antioch Review* 4 (1966), sid 559. Ytterligare en artikel som diskuterar Tocquevilles syn på eliter är Francis G. Wilson, "Tocqueville's Conception of the Elite", *The Review of Politics* 4 (1942), sid 271-86. Wilson argumenterar att "he [that is, Tocquevil-

le] must be numbered among those who began the modern study of the ruling class in society” (sid 271).

34. Tocqueville, *Journey to America*, sid 62.

35. *Ibid.*

36. Tocqueville, *Democracy in America*, Vol. 2, sid 266.

37. *Ibid.*, Vol. 2, sid 111.

38. *Ibid.*, sid 266.

39. *Ibid.*, Vol. 2, sid 129-35. Att det förekommer vissa paralleller till Webers argument i *Den Protestantiska Etiken* är uppenbart. För Webers syn på amerikansk religion just efter sekelskiftet, se ”The Protestant Sects and the Spirit of Capitalism”, sid 302-22 i Hans Gerth och C. Wright Mills (red.), *From Max Weber* (New York: Oxford University Press, 1946). Se även Stephen Kahlberg, ”Tocqueville and Weber on the Sociological Origins of Citizenship: The Political Culture in American Democracy”, sid 93-112 i Ralph Schroeder (red.), *Max Weber, Democracy and Modernization* (London: Macmillan, 1998).

40. *Ibid.*, Vol. 2, sid 168-71.

41. Ett tag medan Tocqueville arbetade på *De la démocratie* menade han att industrialismen var ett lika viktigt fenomen som utvecklingen mot

jämlikhet. Se exempelvis Schleifer, *The Making of Tocqueville's Democracy in America*, sid 168, 171.

42. *Ibid.*, Vol. 2, sid 171.

43. *Ibid.*, Vol. 2, sid 117.

44. *Ibid.*, Vol. 2, sid 102; se även Vol. 1, sid 56.

45. *Ibid.*, Vol. 2, sid 104-05.

46. Schleifer, *The Making of Tocqueville's Democracy in America*, sid 245 ff.

47. *Ibid.*, Vol. 1, sid 104.

48. Se särskilt Edward Pessen, ”The Egalitarian Myth and the American Social Reality: Wealth, Mobility, and Equality in the ‘Era of the Common Man’”, *American Historical Review* 76(1971), sid 989-1034. Pessens huvudsakliga slutsats är att Tocqueville, dennes samtid samt efterföljande historiker ej insett att rika personer i USA på 1800-talets mitt ofta kom från en välbärgad bakgrund. Se även i detta sammanhang Lynn L. Marshall and Seymour Drescher, ”American Historians and Tocqueville's Democracy”, *Journal of American History* 55 (1968), sid 512-32. Att Tocquevilles analys i *De la Démocratie* inte på alla punkter överensstämmer med empirisk forskning framgår även av not 26.